

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Linda Fransson

Psykiskt störda lagöverträdare

Straffrättsligt ansvar och påföljd

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Tova Bennet

Termin: VT 2019

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Avgränsning	5
1.4 Metod, forskning och material	6
1.5 Disposition	7
2 STRAFFTEORIER	8
3 STRAFFRÄTTSLIGA PRINCIPER	10
3.1 Skuldprincipen och konformitetsprincipen	10
3.2 Rättssäkerhet	10
3.3 Proportionalitetsprincipen	10
3.4 Humanitetsprincipen	11
4 1864-ÅRS STRAFFLAG	12
5 BROTTSBALKEN	14
6 GÄLLANDE RÄTT	15
6.1 Påföljder	15
6.1.1 Fängelse	15
6.1.2 Rättspsykiatrisk vård	16
6.2 Definitionen av allvarlig psykisk störning	16
6.2.1 Fallet om Anna Lind	17
7 SAMBAND MELLAN PSYKISK SJUKDOM OCH VÅLDSBROTT?	19
7.1 Samband mellan psykisk störning och risken för återfall i våldsbrott?	19

8	BRISTER MED NUVARANDE ORDNING	20
9	UTREDNINGENS FÖRSLAG	22
9.1	Införande av tillräknelighetskrav	22
9.2	Införande av samhällsskyddsåtgärder	23
10	SYNPUNKTER PÅ FÖRSLAGET	24
11	ANALYS	26
11.1	Allmänt	26
11.2	Gällande lagstiftning	27
11.3	Förslagets fördelar	28
11.4	Förslagets nackdelar	29
11.5	Slutsats	31
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	33
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	35

Summary

This thesis examines how the introduction of a defence of insanity for mentally ill offenders would affect criminal liability and sentencing. The premise is the proposed *defence of insanity* which was outlined in the governmental inquiry SOU 2012:17. The proposal is compared with current legislation, and aims to investigate if the adoption of such a policy is pertinent

The proposal suggests that a mentally ill offender whom is not found to be of sound mind should be exempt from criminal punishment. Since the establishment of the criminal code in 1965, serious mental illness has only been taken into consideration when determining sentencing. This principle is unique to Sweden.

This thesis initially examines the basis in criminal law and consequent criminal theories. First, a historical review of the Swedish legislative development for mentally ill offenders will be presented, followed by an outline of the current legislation. The case of Anna Lind is discussed to illustrate the difficulties associated with this legislation, and research showing a connection between mental illness and violent crime is also highlighted. Lastly, the analysis and conclusions will be presented. The analysis includes the advantages and disadvantages of a defence of insanity.

The conclusion is that proposed legislative principles would only be an improvement to current legislation to a limited extent. The consequence of the introduction of this legislation would be that whilst a number of problems would be alleviated, further problems would arise. To move from the current system to a different, not entirely satisfactory, system would not justify the necessary legislative changes which are the basis of this proposal. The main objection is that discriminatory legislation would be established and existing prejudices would be reinforced. In addition, exoneration would lead to difficulties relating to equal treatment of those of sound mind and those of unsound mind.

Sammanfattning

I uppsatsen studeras hur ett införande av ett tillräknelighetskrav för psykiskt störda lagöverträdare påverkar det straffrättsliga ansvaret och påföljden. Utgångspunkten är det förslag på tillräknelighetskrav som presenterats i regeringens utredning SOU 2012:17. Förslaget jämförs med den nuvarande lagstiftningen med syftet att undersöka om ett införande är relevant.

I det fall en allvarligt psykiskt sjuk lagöverträdare inte anses tillräknelig så är tanken att denne ska gå fri från straff. Alltsedan ikraftträdandet av brottsbalken 1965 har hänsyn till allvarlig psykisk störning gjorts endast vid bestämningen av påföljden. Denna nuvarande princip är unik i världen.

Uppsatsen behandlar inledningsvis de allmänna utgångspunkterna i straffrätten och därmed sammanhängande straffteorier. Efter en historisk genomgång av den svenska rättsutvecklingen för psykiskt sjuka lagöverträdare görs en övergång till nu gällande lagstiftning. Rättsfallet om Anna Lind tas upp för att belysa problemställningar kopplat till denna lagstiftning. Forskningen kring sambandet mellan psykisk störning och våldsbrott belyses. Slutligen presenteras en analys och slutsatser. I analysen återfinns fördelar och nackdelar med införandet av ett tillräknelighetskrav.

Slutsatsen är att de föreslagna straffrättsliga principerna endast i begränsad omfattning blir bättre än i gällande lagstiftning. Konsekvensen blir att vissa problem löses på bekostnad av att andra dyker upp. Att övergå från nuvarande system till ett annat icke helt tillfredsställande system motiverar inte att nödvändiga lagändringar görs med förslaget som utgångspunkt. Huvudinvändningen är att en diskriminerande lagstiftning fås och att fördomar stärks. Dessutom uppstår ett likabehandlingsproblem mellan otillräkneliga och tillräkneliga vid en friande dom.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
LRU	Lag (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning
LRV	Lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
SOU	Statens offentliga utredningar
TR	Tingsrätten

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Mänskligt förnuft och en fri vilja har sedan länge ansetts vara en förutsättning för att ett straffrättsligt ansvar ska kunna utkrävas.¹ I gamla testamentet stadgades att den som dräpt någon *utan vett och vilja* och utan att förut ha burit hat till honom skulle få bli vid liv.² Sinnessjukdom sågs tidigt som ett straff i sig, utdömt av den högste. Den grekiske filosofen och vetenskapsmannen Aristoteles menade redan under antiken att de förnuftslösa inte kunde göras ansvariga för sina handlingar. Till denna grupp hörde bl.a. barn och sinnessjuka.³

I de flesta länders rättsordningar finns ett krav på tillräknelighet, för att individen ska kunna göras ansvarig för ett brott. Att vara tillräknelig innebär i huvudsak att man har en viss förmåga att förstå innebörden av sina handlingar och kunna kontrollera dessa.⁴

Idag finns inget tillräknelighetskrav i svensk straffrätt, då det tidigare kravet upphävdes i samband med brottsbalkens (BrB) tillkomst.⁵ Detta innebär att alla lagöverträdare som uppfyller kravet på uppsåt ska dömas till påföljd. Endast de allvarligt psykiskt störda brottslingarna ska särbehandlas, vid valet av påföljd.⁶

Kan en allvarligt psykiskt störd människa med förvrängd verklighetsuppfattning ha uppsåt? Är det rimligt att en allvarligt psykiskt störd gärningsman som döms till vård och ”friskförklaras” efter ett år ska få komma ut i friheten, medan ett fängelsestraff hade hållit personen inspärrad i exempelvis sju år? Frågan om psykiskt störda lagöverträdarens straffansvar är ständigt aktuell och föremål för diskussion. Inte sällan väcks frågor till liv hos allmänheten i anslutning till mediereportage om s.k. ”vansinnesdåd”. Frågorna

¹ Qvarsell, s. 12.

² Bibeln, 5 Mos. 4:41–42.

³ Qvarsell, s. 14-15.

⁴ Jareborg & Zila, s. 18.

⁵ SOU 2012:17 s. 505.

⁶ Ibid. s. 505-506.

ställer våra allmänna utgångspunkter inom straffrätten på sin spets, däribland skuldprincipen, rättssäkerhet och proportionalitet.

Regeringens senaste utredning inom ramen för ämnet har bl.a. föreslagit att ett tillräknelighetskrav ska återinföras, i svensk straffrätt.⁷

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att analysera relevansen av införande av ett tillräknelighetskrav. För att detta ska kunna möjliggöras, belyses bristerna med nuvarande lagstiftning. Dessutom granskas innehållet i utredningens förslag.

Frågeställningarna som ska besvaras är:

- Tillgodoses de straffrättsliga principerna på ett bättre sätt med ett tillräknelighetskrav, i enlighet med utredningens förslag, än i dagens lagstiftning?
- Vilka risker skulle ett sådant införande kunna innebära?

1.3 Avgränsning

Eftersom det är konsekvenserna av den nuvarande lagstiftningen samt utredningens förslag att införa ett tillräknelighetskrav som ska bli föremål för analys, motiveras avgränsningar enligt följande:

Den historiska tillbakablicken startar i strafflagen från 1864. Då infördes för första gången uttryckliga bestämmelser direkt i lagtexten, som klargjorde förutsättningarna för straffrättsligt ansvar, kopplat till tillräknelighet.⁸

Endast fängelse och rättspsykiatrisk vård kommer att behandlas i påföljdsdelen, då det är här särbehandlingen sker. Endast de allvarligaste brotten resulterar i dessa påföljder.

⁷ SOU 2012:17 s. 41.

⁸ SOU 2012:17 s. 504.

Psykisk sjukdom kan ses som en förmildrande omständighet, vid bestämmandet av den enskildes konkreta straffvärde enligt 29 kap. 3 § BrB. Jag kommer inte närmare gå in och redogöra för denna bestämmelse.

Självförvållat rus kan utlösa en psykisk störning och så tillvida beaktas det inom ramen för uppsatsen. Då rättsläget för självförvållat rus är mycket omdiskuterat⁹, så kommer det inte att behandlas.

En avgränsning har också gjorts beträffande remissinstansernas synpunkter, då utrymmet inte tillåter en presentation av dessa i sin helhet.

1.4 Metod, forskning och material

Uppsatsen anläggs med ett kritiskt perspektiv, med utgångspunkt i grundläggande straffrättsliga principer. Ett sådant perspektiv är av naturliga skäl mest lämpligt, eftersom syftet med uppsatsen är att analysera relevansen av införande av ett tillräknelighetskrav. Ett rättsutvecklande perspektiv tas också upp, för att få en förståelse av hur lagstiftningen angående tillräknelighetskrav tidigare har sett ut.

Psykiskt störda brottslingarnas straffansvar studeras utöver juridik inom ett flertal olika discipliner, som historia, kriminologi, psykiatri och filosofi.

SOU 2012:17 har utgjort den grundläggande källan för mitt arbete. Ett urval har gjorts av utredningens uppmärksammade brister, baserat på att jag finner dessa särskilt anmärkningsvärda och intressanta att diskutera utifrån straffrättens allmänna utgångspunkter. En granskning av olika remissinstansernas synpunkter har gjorts för att kunna få en helhetsbild. För beskrivning av gällande rätt har lagtext och förarbeten studerats.

För att få en heltäckande bild av den svenska rättsutvecklingen har Qvarsells historiska skildring om brottslighet och sinnessjukdom varit till stor nytta. Grundläggande

⁹Lejonhufvud, Wennberg & Ågren, s. 108-110.

studentlitteratur i juridik har använts, för att studera innebörden av olika centrala begrepp, såsom allmänprevention, uppsåt, rättssäkerhet etc.

Tanken har aldrig varit att studera praxis. Jag har dock valt att ta med fallet om Anna Lind. Fokus i domen har lagts på olikheterna i de rättspsykiatriska bedömningarna, för att påvisa svårigheterna för rättspsykiatrikerna att komma fram till en enhetlig bedömning av allvarlighetsgraden av en psykisk störning. Fallet uppmuntrar också till viss diskussion ur olika perspektiv, vilket tas upp i uppsatsens analyserande del.

1.5 Disposition

Inledningsvis behandlas allmänna utgångspunkter i straffrätten. *Avsnitt 2* inleds med olika straffteorier som kan besvara syftet med bestraffningen. *Avsnitt 3* tar upp några av de mest grundläggande principerna inom straffrätten – skuldprincipen och konformitetsprincipen, rättssäkerhet, proportionalitetsprincipen samt humanitetsprincipen. Därefter följer i *avsnitt 4 och 5* en kortfattad presentation av den svenska rättsutvecklingens reglering och hantering av de sinnessjuka brottslingarna. En övergång sker sedan till den gällande rätten. *Avsnitt 6* första delen, redogör för gällande rätt i fråga om påföljder för psykiskt störda lagöverträdare. Här tas förutsättningarna upp för att kunna dömas till fängelse respektive rättspsykiatrisk vård. Andra delen behandlar definitionen av allvarlig psykisk störning i lagens mening. Här tas dessutom fallet om Anna Lind upp. I *Avsnitt 7* behandlas forskningens resultat angående sambandet mellan psykisk sjukdom och våldsbrott, samt mellan psykisk störning och risk för återfall i våldsbrott. I *Avsnitt 8* finns olika brister med nuvarande ordning beskrivna. I *avsnitt 9* presenteras utredningens förslag, i den del som avser införandet av ett tillräknelighetskrav. För att inte missförstå förslaget, att ett straffri otillräknelig gärningsman ska gå fri i alla lägen, så kommer något också sägas om samhällsskyddsåtgärder. *Avsnitt 10* innehåller redogörelser för några av remissinstansernas synpunkter. I *Avsnitt 11* presenteras slutligen min egen analys och synpunkter på införandet av ett tillräknelighetskrav i enlighet med utredningens förslag. Här besvaras dessutom uppsatsens frågeställningar.

2 Straffteorier

På vilken grund kan samhällsmaktens utkrävande av straff rättfärdigas? Besvarandet av frågan har sin utgångspunkt i ett antal olika straffteorier. Åtskillnad görs vanligen mellan absoluta och relativa sådana.¹⁰

Absoluta straffteorier, s.k. vedergällningsteorier utmärks av att straffet ska ses som ett syfte i sig.¹¹ Det räcker således att konstatera om det har syndats. Bestraffningen kan sägas ge uttryck för rättvisa.¹² Hur hämnd kan rättfärdigas av moral, som representerar godheten själv, har både rättsvetenskapsmän och filosofer försökt sig på att besvara.¹³

Relativa straffteorier, s.k. preventionsteorier betraktar straffet enbart som ett medel, för att kunna förebygga brott. De allmänpreventiva teorierna anser att utkrävandet av straff syftar till att avskräcka övriga samhällsmedborgare från att begå brott. Andra menar att straffet har en moralbildande verkan på befolkningen. Vid en låg upptäcktsrisk är det rimligtvis moralinsikten, och inte rädslan för att straffas, som avhåller de flesta medborgare från brottslighet. De individualpreventiva teorierna menar å sin sida, att straffets syfte är att avhålla den enskilde brottslingen från att återfalla i brott.¹⁴ I dagens moderna straffrätt åsyftas inkapacitering i fängelse, istället för ren avskräckning genom t.ex. dödsstraff. Tiden i fängelse beror på en prognos om när återfallsrisken bedöms vara undanröjd.¹⁵ Det är ytterst svårt att förutse vilka brottslingar som kommer att återfalla i brott. Det har visat sig att felaktiga bedömningar görs i ungefär hälften av fallen, varför ett sådant system inte är att rekommendera.¹⁶ Brottslingar som antas kunna förbättras bör istället komma i åtnjutande av behandling.¹⁷ Vård av tvångsmässig karaktär har dock allteftersom visat sig leda till mindre goda resultat.¹⁸

¹⁰ Lejonhufvud, Wennberg & Ågren, s. 19.

¹¹ Ibid. s. 19.

¹² Ibid. s. 19.

¹³ Ibid. s. 22.

¹⁴ Ibid. s. 19-20.

¹⁵ Jareborg & Zila, s. 84.

¹⁶ Borgeke, s. 34.

¹⁷ Jareborg & Zila, s. 86.

¹⁸ Borgeke, s. 34.

Straffsystemets uppbyggnad bör inte uteslutande låta sig styras av endast en straffteori. Vanligtvis sker en uppdelning i tre nivåer. Kriminalisering bör åtminstone ha en allmänpreventiv effekt. I svensk straffrätt är utgångspunkten att straffet ska bestämmas så att det står i rimlig proportion till brottet. På verkställighetsnivån får individualprevention mer betydelse.¹⁹

¹⁹ Borgeke, s. 37-38.

3 Straffrättsliga principer

3.1 Skuldprincipen och konformitetsprincipen

Skuldprincipen innebär att straff förutsätter skuld. Endast den som uppvisar skuld kan klandras. Inte heller bör bestraffningen vara strängare än vad som motsvarar måttet av skuld. Brottsbalken ställer upp två olika former av skuld, uppsåt och oaktsamhet.²⁰

Konformitetsprincipen innebär att en individ bör drabbas av bestraffning endast i den mån denne haft förmåga och tillfälle att rätta sig efter lagen. För att inneha en sådan förmåga måste individen ha kunnat kontrollera sitt handlande.²¹ Utan ett sådant synsätt fråntas människan sitt moraliska ansvar.²²

3.2 Rättssäkerhet

Rättssäkerhet garanterar den enskilda individen skydd mot maktmissbruk och övergrepp från statens sida. Således ställs höga krav på likabehandling dvs. att lika fall ska behandlas lika. Likväl måste förutsebarhet finnas i lagstiftningen.²³

3.3 Proportionalitetsprincipen

Enligt proportionalitetsprincipen ska straffet stå i proportion till det begångna brottet. Definitionen av ett rättvist straff vilar på människans egen konstruktion. Att resonera om en absolut proportionalitet, dvs. att en viss brottstyp ska ges en viss straffskala eller att ett specifikt begånget brott ska bestraffas på ett specifikt sätt är, ur ett rättviseresonemang, inte möjligt. Däremot är det fullt rimligt att på ett förnuftigt sätt argumentera utifrån en relativ proportionalitet, dvs. att en viss brottstyp eller ett visst förövat brott ska bedömas strängare eller lindrigare än en annan brottstyp eller ett annat förövat brott. Lagstiftaren ska fästa vikt vid proportionalitet när straffskalor utformas för

²⁰ Lejonhufvud, Wennberg & Ågren, s. 36-37.

²¹ Ibid. s. 35.

²² Asp, Ulväng & Jareborg, s. 48.

²³ Lejonhufvud, Wennberg & Ågren, s. 27.

skilda gärningar, liksom domstolen när denne beslutar om ingripande för ett visst fall. En värdering av olika gärningars klandervärdhet måste då vidtas. Olika ingripande måste också rangordnas i olika svårhetsgrad. För att principen ska kunna upprätthållas förutsätts ekvivalens dvs. att lika svåra brott ska behandlas lika straffmässigt, liksom att olika svåra brott behandlas olika.²⁴

3.4 Humanitetsprincipen

Humanitet innebär att människan respekteras som ett självständigt värde. I ett straffrättsligt system får det betydelse för skyddet mot omänsklig behandling.²⁵ Humanitet är också beroende av att skuldprincipen tillåts gälla.²⁶ När behandlingstanken introducerades i påföljdssystemet fick det även betydelse rent humanitetsmässigt. Det bör dock tilläggas att långtgående ingripanden riskerar hamna i konflikt med humanitetsprincipen.²⁷

²⁴ Borgeke, s. 38-39.

²⁵ Lejonhufvud, Wennberg & Ågren, s. 25-26.

²⁶ Jareborg & Zila, s. 93.

²⁷ Borgeke, s. 40.

4 1864-års strafflag

1864-års strafflag var influerad av den klassiska straffrättsskolan.²⁸ Dess teori lyfte fram en modern vedergällningstanke, som utgick från en mer human inställning till straffet. Klassiska straffrättens anhängare hade starka åsikter om att lika brott skulle leda till lika straff.²⁹ Vad gällde straffbestämningen fanns ett krav på rättvisa.³⁰ Föreställningen om människans fria vilja var fortfarande djupt rotad.³¹

Strafflagen kallade den grupp som ansågs sakna en fri vilja för otillräkneliga. I allmänt språkbruk benämndes dessa vanligen för ”femfemmor” efter deras paragraf i lagen som undantog dem från straff.³² Detta hindrade inte att åtgärder vidtogs enligt annan lagstiftning (ex. sinnessjuklagen och nykterhetslagen) grundat på läkarutlåtandet som låg till grund för straffriförklaringen.³³ Många av dem hamnade på hospital och behandlades tillsammans med andra sinnessjuka.³⁴ Det fanns också en bestämmelse om de s.k. förminskat tillräkneliga, som visserligen inte gavs strafffrihet, men viss strafflindring.³⁵ 1928 trädde förvaringslagen ikraft. Den innebar att en förminskat tillräknelig brottsling som dessutom ansågs farlig, kunde dömas till vård på obestämd tid.³⁶

Lagens tillräknelighetsbestämmelser blev föremål för hård kritik kring sekelskiftet. Det juridiska begreppet otillräknelig omfattade endast den grupp av sinnessjuka som hade saknat förståndets fulla bruk. Inom psykiatrins värld var definitionen omodern, då det hävdades att det fanns sjukdomar som upphävde den fria viljan och påverkade människans vilje- och känsloliv, utan att inverka på förståndet. Dessa sjukdomar togs inte hänsyn till.³⁷

²⁸ Qvarsell, s. 85.

²⁹ Lidberg, s. 17-18.

³⁰ Ibid. s. 21.

³¹ Qvarsell, s. 42.

³² Lidberg, s. 18.

³³ Prop. 1962:10 del C s. 103.

³⁴ Qvarsell, s. 111.

³⁵ Ibid. s. 103.

³⁶ Ibid. s. 219.

³⁷ Ibid. s. 103.

Utvecklingen av de biologiska och medicinska vetenskaperna kom att förändra synen på människan. Naturvetenskapens företrädare betraktade den fria viljan som en illusion, då människans vilja redan var orsaks- och förutbestämd av naturens lagar. Därigenom förlorade vedergällning sin mening, liksom övriga centrala begrepp, såsom skuld, ansvar och tillräknelighet.³⁸ Samhället hade fått en allt viktigare uppgift, att skydda sig mot de människor som skadade samhället.³⁹

Rättspsykiatrikern Olof Kinberg ägnade flitigt sin tid åt att argumentera för ett avskaffande av strafflagens tillräknelighetsbestämmelser.⁴⁰ Han var en trogen anhängare till den positiva skolan.⁴¹ Liksom denna lära, förespråkade Kinberg att alla människor är lika ansvariga inför samhället. Sådillvida var det graden av samhällsfarlighet, och inte sinnestillståndet vid gärningen, som skulle vara avgörande för samhällets sanktion av brottet. Psykiska tillstånd skulle bara tas hänsyn till vid val av sanktion, för att på bästa sätt uppnå samhällsskydd.⁴²

Under 1930- och 1940-talet fanns en allmänt spridd uppfattning om maktmissbruk inom sinnessjukvården och den rättspsykiatriska verksamheten. Många lagöverträdare, som väntade på sin dom, föredrog hellre att dömas till fängelse, än att förklaras straffri eller få strafflindring som i praktiken blev ett än värre ”straff”.⁴³

Strafflagsberedningen med dåvarande justitieminister Karl Schlyter påbörjade ett arbete med att reformera tillräknelighetsbestämmelserna.⁴⁴ Syftet var att begränsa straffriförklaringarna, som hade tillämpats flitigt. Dessa kom att ändras 1945.⁴⁵ Arbetet fortsatte därefter med en fullständig omarbetning av strafflagen, och kom att resultera i en helt ny lag, brottsbalken. Uppdelningen mellan straffria och straffbara kom att suddas ut, i och med att kravet på tillräknelighet avskaffades.⁴⁶

³⁸ Qvarsell, s. 136.

³⁹ Ibid. s. 165.

⁴⁰ Ibid. s. 226.

⁴¹ Lidberg, s. 22.

⁴² Qvarsell, s. 227.

⁴³ Ibid. s. 297.

⁴⁴ Ibid. s. 316.

⁴⁵ Prop. 1962:10 del C s.103.

⁴⁶ Qvarsell, s. 330-331.

5 Brottsbalken

Nya brottsbalken som trädde ikraft 1965⁴⁷ ansågs ligga i linje med samhällets utveckling. Indelningen mellan straffria och straffbara härstammade från en tid då samhällets reaktion mot ett brott skulle avgöras i förhållande till den skyldiges skuld.⁴⁸ Desto viktigare vid denna tidpunkt var idén om ett samhällsskydd. Vid ett förövat brott skulle alla samhällsmedborgare bli föremål för en påföljd. De psykiskt störda brottslingarna skulle inte längre straffrifyklarar, utan dömas till vård. Ur straffrättslig synpunkt blev det likvärdigt det traditionella straffet.⁴⁹

⁴⁷ Qvarsell, s. 330.

⁴⁸ Prop. 1962:10 del C s. 103.

⁴⁹ Qvarsell, s. 330-331.

6 Gällande rätt

6.1 Påföljder

6.1.1 Fängelse

Förutsättningarna för att domstolen ska kunna döma någon till ett fängelsestraff, när brott har begåtts under påverkan av en allvarligt psykisk störning regleras i 30 kap. 6 § BrB. Tidigare fanns ett förbud mot att döma till fängelse i ett sådant fall.⁵⁰ Om gärningsmannen ansågs frisk vid domstillfället fanns också förbud mot att döma till rättspsykiatrisk vård. I ett sådant läge kunde påföljden endast bli villkorlig dom eller skyddstillsyn för exempelvis ett mord. Av denna anledning infördes en fängelsepresumtion.⁵¹ Detta innebär att domstolen i första hand ska välja annan påföljd än fängelse, enligt första stycket.

Till fängelse får dömas endast om det finns synnerliga skäl. Därvid ska beaktas om brottet har ett högt straffvärde, om den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård, om den tilltalade i anslutning till brottet har självförvållat tillståndet genom rus eller på annat liknande sätt och dessutom omständigheterna i övrigt. Även detta kan utläsas i första stycket. För att räknas som ett självförvållat tillstånd bör tilläggas att personen i fråga ska ha haft anledning att räkna med sin psykiska reaktion.⁵²

Fängelseförbud gäller trots synnerliga skäl, om den tilltalade till följd av sin allvarliga psykiska störning, inte haft förmåga att inse gärningens innebörd eller kunnat anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Se härom i andra stycket, första mening.

Fängelseförbudet gäller endast om personen inte har självförvållat sin bristande förmåga genom rus eller på liknande sätt, dvs. om individen inte hade anledning att räkna med sitt tillstånd. Detta följer av andra stycket, andra mening.

⁵⁰ SOU 2012:17 s. 511.

⁵¹ Ibid. s. 511.

⁵² Prop. 2007/08:97 s. 39.

6.1.2 Rättspsykiatrisk vård

Förutsättningarna för att kunna döma någon till rättspsykiatrisk vård finns i 31 kap. 3 § första stycke BrB. Kravet är att gärningsmannen lider av en allvarligt psykisk störning vid tidpunkten för domen. Det måste också vara påkallat med intagning på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk tvångsvård, med hänsyn till personens psykiska tillstånd och personliga förhållande i övrigt. Påföljden får inte dömas ut vid böter.

Har brottet begåtts under påverkan av en allvarligt psykisk störning och det till följd av den finns risk för återfall i allvarlig brottslighet, får sådan påföljd förenas med särskild utskrivningsprövning enligt lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård (LRV). Detta framgår av 31. Kap 3 § andra stycket BrB.

Domstolens beslut om rättspsykiatrisk vård sker mot bakgrund av ett rättspsykiatriskt utlåtande. Regler om detta finns i lag (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning (LRU). Domstolen får som huvudregel inte överlämna någon till rättspsykiatrisk vård innan en rättspsykiatrisk undersökning eller ett sk. § 7-läkarintyg har inhämtats enligt lagen om särskild personutredning i brottmål m.m. Ska sådan vård förenas med särskild utskrivningsprövning måste alltid en rättspsykiatrisk undersökning ha vidtagits. Se härom i 3 och 4 §§ LRU.

6.2 Definitionen av allvarlig psykisk störning

Begreppet allvarlig psykisk störning intogs i lagstiftningen vid 1992-års reform.⁵³ Definitionen är snävare än tidigare motsvarande begrepp, såsom sinnessjukdom och jämställd sinnessjukdom. Det innebär att fler personer jämfört med tidigare döms till fängelse istället för vård.⁵⁴

Bedömning av allvarlighetsgraden i en psykisk störning ska ske mot bakgrund av störningens art och grad. Art kan definieras som störningens typ, medan grad kan sägas utgöra ingreppets styrka i personligheten. Ett exempel är schizofreni som alltid är

⁵³ SOU 2012 s. 504

⁵⁴ Lidberg, s. 120-121.

allvarlig till sin art, men inte nödvändigtvis till sin grad. Depression är aldrig allvarlig till sin art, men graden kan vara avgörande. Till allvarlig psykisk störning räknas i första hand tillstånd av psykotisk karaktär med symptom som förvirring, hallucinationer, vanföreställningar etc. Hit kan också räknas allvarliga depressioner med självmordstankar, liksom personlighetsstörningar med impulsgenombrott av psykoskaraktär.⁵⁵

6.2.1 Fallet om Anna Lind

Stockholm 2003

Sveriges dåvarande utrikesminister, Anna Lind, rapporterades i nyhetsmedia ha blivit attackerad och knivhuggen inne i varuhuset NK i Stockholm. Morgonen därpå hade Anna avlidit till följd av sina skador.

Gärningsmannen, Mijailo Mijailovic erkände dådet, men bestred att han hade haft uppsåt att döda. Rösterna i hans inre hade styrt honom att utföra handlingen, enligt honom själv. Några dagar tidigare hade han försökt komma i kontakt med sin läkare på en psykiatrisk akutmottagning, då han känt sig förföljd och hört röster, likt många gånger tidigare.⁵⁶

Experternas meningar gick isär i frågan om Mijailo Mijailovic led av en allvarlig psykisk störning. Av den första rättspsykiatriska bedömningen framgick att han hade diagnosen borderline personlighetsstörning med narcissistiska drag, utan förekomst av att gärningen hade begåtts under påverkan av en allvarligt psykisk störning. TR bestämde påföljden till livstids fängelse.⁵⁷

I hovrätten inhämtades ytterligare yttrande över en rättspsykiatrisk bedömning. Trots att diagnoserna sattes olika – psykossjukdom, psykotiskt syndrom eller personlighetsstörning av borderlinekaraktär, ansåg majoriteten av socialstyrelsens

⁵⁵ Prop. 1990/91:58 s. 86

⁵⁶ NJA 2004 s. 702 (s. 703-704).

⁵⁷ NJA 2004 s. 702 (s. 711, s. 712, s. 714).

rättsliga råd och styrelsens vetenskapliga råd att det rörde sig om en allvarligt psykisk störning.⁵⁸ Med risk för återfall i allvarlig brottslighet, dömde hovrätten honom till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning.⁵⁹

HD hade att ta ställning till ett omfattande utredningsmaterial om Mijailo Mijailovics psykiska hälsotillstånd. Ytterligare komplettering företogs i HD med yttrande från psykologbedömning, anteckningar från patientjournal, sakkunnigförhör etc.⁶⁰

Det rådde inga tveksamheter om att Mijailo Mijailovic sedan flera år haft en psykisk störning.⁶¹ Uppfattningarna som kom till uttryck i utredningsmaterialet gick dock isär vad gällde förekomsten av vanföreställningar och rösthallucinationer. Viss expertbedömning pekade på att han verkligen hade haft sådana. Andra experter menade att några tecken på vanföreställningar och hallucinationer inte hade observerats vid undersökningar under en betydligt längre tid, utöver hans egna uppgifter.⁶²

HD slog fast att Mijailo Mijailovic led av en personlighetsstörning, men menade att utredningen inte gav tillräckligt stöd för att den var så svårartad att den utgör, eller vid brottstillfället utgjorde, en allvarlig psykisk störning.⁶³ HD bestämde påföljden till fängelse på livstid.⁶⁴

Hittills har Mijailo Mijailovics tillbringat större delen av fängelsetiden inom den psykiatriska vården.⁶⁵

⁵⁸ NJA 2004 s. 702 (s. 714-716).

⁵⁹ NJA 2004 s. 702 (s. 717).

⁶⁰ NJA 2004 s. 702 (s. 717).

⁶¹ NJA 2004 s. 702 (s. 726).

⁶² NJA 2004 s. 702 (s. 726).

⁶³ NJA 2004 s. 702 (s. 726-727).

⁶⁴ NJA 2004 s. 702 (s. 727).

⁶⁵ Strand, Holmberg & Söderberg, s. 15.

7 Samband mellan psykisk sjukdom och våldsbrott?

Det finns i vissa fall ett klart samband mellan psykisk sjukdom och våldsbrott, men detta varierar naturligtvis beroende på vilken typ av sjukdom det är fråga om.⁶⁶

Sambandet bör dock förklaras ingående för att inte missförstås. Den enskilt största faktorn som leder till våld i Sverige är missbruk.⁶⁷

Forskning påvisar att sambandet mellan psykisk sjukdom och våldsbrott inte är lika viktigt som man tidigare trott. Mer intressant är däremot sambandet mellan psykisk sjukdom och andra särskilt utpekade faktorer. Det är alltså inte den psykiska sjukdomen i sig själv som medför en riskökning för våld. De två allra största faktorerna som leder till ökad våldsbrottslighet i kombination med psykisk sjukdom är missbruk respektive en våldsdebut i ung ålder. Forskningen visar skrämmande siffror för ett sådant samband. Risken för att en manlig person med schizofreni kommer att begå ett mord uppskattas vara 17 gånger högre om han har alkoholproblem.⁶⁸

7.1 Samband mellan psykisk störning och risken för återfall i våldsbrott?

Psykisk störning i sig medför ingen ökad risk för återfall i våldsbrott. Däremot finns andra faktorer som tyder på ett sådant samband, vilka är kön, tidigare beteendeavvikelser, ålder och missbruk.⁶⁹ Den allmänna uppfattningen bland svenska experter tycks vara att återfall i våldsbrott är vanligare efter ett fängelsestraff än efter rättspsykiatrisk vård.⁷⁰

⁶⁶ Strand, Holmberg & Söderberg, s.13.

⁶⁷ Ibid. s. 22.

⁶⁸ Bage, Karlén & Wallinius, psykisk ohälsa och våldsbrott- inget komplicerat samband, Läkartidningen Debatt, 2015-05-07.

⁶⁹ SOU 2012:17 s. 601.

⁷⁰ Munthe, s. 264.

8 Brister med nuvarande ordning

De frågor och problem som uppmärksammas i utredningen SOU 2012:17 vad gäller straffrättslig hantering av psykiskt störda lagöverträdare knyter an till vårdbehov, straffrättsligt ansvar och samhällsskydd.⁷¹

Ett första problem beskriver situationen när en gärningsman vid gärningstillfället befunnit sig i ett akut psykotiskt tillstånd med förvrängd verklighetsuppfattning om sakförhållandena. Visserligen kan han ha haft uppsåt när han förstod att han höll på att döda en annan människa. I hans världsuppfattning var han t.ex. föremål för en attack av djävulen som gestaltat sig i en människokropp och enda sättet för honom att freda sig var genom att attackera. Utredningen anser att det är orimligt att en gärningsman som befunnit sig i ett sådant tillstånd ska kunna hållas straffrättsligt ansvarig. Det utesluter inte i sig att andra åtgärder kan vidtas, med hänsyn till ett vårdbehov eller ett skyddsbehov.⁷²

Andra problemet är att uppsåt måste vara uppfyllt för att domstolen ska kunna överlämna en psykiskt störd gärningsman till rättspsykiatrisk vård. Ett frikännande tar inte hänsyn till något vårdbehov och inte heller till skydd mot fortsatt allvarlig brottslighet. Av den anledningen hävdar utredningen att det finns viss risk för att domstolarna tar för lättvindigt på dessa särskilt svåra uppsåtsbedömningar.⁷³

Oproportionerliga påföljder i relation till brottets straffvärde är också något som tas upp i utredningen. Tidiga friskförklaringar i den rättspsykiatriska vården, av psykiskt störda gärningsmän som har begått allvarliga brott leder till att de återvänder ut i samhället efter en kort tid. Ett motsvarande fängelsestraff hade kanske hållit personen inlåst under betydligt längre tid. Det kan också få motsatt effekt, såtillvida att den psykiskt störde gärningsmannen tvångsvårdas under mycket lång tid för ett mindre allvarligt brott, medan ett motsvarande fängelsestraff hade tagit honom ut i friheten mycket fortare.⁷⁴

⁷¹ SOU 2012:17 s. 509-510.

⁷² Ibid. s. 512.

⁷³ Ibid. s. 512

⁷⁴ Ibid. s. 513.

Slutligen betonas att vårdbehovet kan vara lika stort för psykiskt störda gärningsmän, oavsett vilken allvarlighetsgrad störningen har. Den psykiskt störde gärningsmannen som dömts till fängelse eftersom han inte uppfyller måttet på allvarlighet i lagens mening får idag inte samma möjligheter till vård inom en kriminalvårdsanstalt, som den rättspsykiatriska vården kan erbjuda.⁷⁵

⁷⁵ SOU 2012:17 s. 510.

9 Utredningens förslag

Den senaste genomgången av tillräknelighetskrav för psykiskt sjuka lagöverträdare genomfördes i SOU 2012:17. Utgångspunkten för denna utredning var de förslag som togs fram i SOU 2002:3.⁷⁶ Utredningen motiverar införandet av ett tillräknelighetskrav med att det skulle lösa de brister som finns i vårt nuvarande system. De menar att grundläggande straffrättsliga principer bättre skulle tillgodoses i ett straffrättsligt system utformat i enlighet med det presenterade förslaget.⁷⁷ Dagens lagstiftning står nu inför dilemmat att behålla eller förändra förutsättningarna för straffrättsligt ansvar – med eller utan tillräknelighet?

9.1 Införande av tillräknelighetskrav

Sammanfattningsvis innebär förslaget att ett tillräknelighetskrav ska införas och att en sådan bedömning ska ske före en uppsåtsbedömning. Är tillräknelighet inte uppfyllt, föreligger inget brott och gärningsmannen ska frias från ansvar. Rekvisitet är inte uppfyllt om en person saknat förmåga att förstå gärningens innebörd i den aktuella situationen eller om personen saknat förmåga att anpassa sitt handlande, trots sådan förmåga.⁷⁸

Kärnan i beskrivningen tar fokus på effekterna av ett tillstånd och för att kunna klassas som otillräknelig krävs i huvudsak – störd verklighetsuppfattning, brist på kontrollförmåga, förvirring, tankestörningar, hallucinationer och vanföreställningar. Fyra grundtillstånd kan enligt utredningen medföra sådana symptom. För otillräknelighet ska sålunda krävas – allvarlig psykisk störning, tillfällig sinnesförvirring, svår utvecklingsstörning eller ett allvarligt demenstillstånd.⁷⁹ Självförvällande tillstånd faller utanför begreppet. Resultatet av en rättspsykiatrisk undersökning kommer att ligga till grund för domstolens slutliga bedömning.⁸⁰

⁷⁶ SOU 2012:17 s. 503.

⁷⁷ Ibid. s. 515, s. 517-518, s. 541, s. 539.

⁷⁸ Ibid. s. 41.

⁷⁹ Ibid. s. 544, s. 561.

⁸⁰ Ibid. s. 41.

Vid konstaterandet av att gärningspersonen är otillräknelig ska åtalet ogillas. Av en fastställelse dom ska då framgå att personen inte uppfyller tillräknelighetskravet och den otillåtna gärningen utgör därför inget brott.⁸¹

Påföljden rättspsykiatrisk vård kommer enligt förslaget att försvinna, liksom fängelsepresumtionen och dess förbud.⁸² Döms man som tillräknelig till fängelse, ska vårdbehovet ändå kunna tillgodoses genom att det kan verkställas genom sluten psykiatrisk tvångsvård eller i en sluten stödenhet för vissa funktionsnedsatta.⁸³

9.2 Införande av samhällsskyddsåtgärder

Utöver ovanstående föreslås, utan koppling till påföljdssystemet, en skyddsåtgärd från samhällets sida. Föremål för en sådan är de otillräkneliga som har frikänts från brott samt de tillräkneliga som har avtjänat sitt fängelsestraff för ett brott som begåtts under något av de fyra beskrivna grundtillstånden ovan. Villkoret för en sådan åtgärd är, att det ska finnas en påtaglig risk för återfall i brott som medför fara för annans liv eller hälsa av allvarligt slag. Det kommer i princip omfatta de personer som enligt nuvarande system döms till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. Åtgärden ska kunna ske i sluten eller öppen enhet. En prövning av denna skyddsåtgärd ska göras var sjätte månad.⁸⁴ I en situation då en otillräknelig person blir föremål för samhällsskyddsåtgärder kommer fastställelse domen att intas i belastningsregistret.⁸⁵

⁸¹ SOU 2012:17 s. 46.

⁸² Ibid. s. 41.

⁸³ Ibid. s. 42-43.

⁸⁴ Ibid. s. 43-45.

⁸⁵ Ibid. s. 47.

10 Synpunkter på förslaget

I utredningen återfinns de resonemang som ligger bakom förslaget. I remissvaren lyfts olika synpunkter fram som inte alltid beaktats i utredningen. Generellt kan sägas, baserat på dem remissvar som granskats, att många instanser ställer sig bakom införandet av en tillräknelighetsreglering.⁸⁶ Vissa frågor har ansetts behöva fortsatt utredning ur ett diskriminering- och rättssäkerhetsperspektiv. Mest kritik fick förslaget om samhällsskyddsåtgärder.

Bland remissinstanserna framfördes kritik om de negativa följder en rättsprocess skulle få för den otillräknelige om inte uppsåtsfrågan prövas i samband med otillräknelighet. Ett frikännande skulle få olika innehåll för en tilltalad och en otillräknelig person som båda begått en otillåten gärning utan uppsåt. En tillräknelig person skulle frikännas, medan den otillräkneliga skulle få en fastställelse på att han exempelvis dödat en annan person.⁸⁷

Många menade att vi riskerar att få en diskriminerande lagstiftning. Att sätta in särskild behandling i fråga om återfall för psykiskt störda lagöverträdare, säger indirekt att de är farligare än andra lagöverträdare.⁸⁸ Belägg för en sådan koppling stöds inte av kriminologisk forskning. Däremot kan inte andra utan psykiatrisk diagnos som kan antas farligare omhändertas i förebyggande syfte. Skyddsåtgärderna sätts då in för de sjukaste istället för de farligaste.⁸⁹

Förslaget nämndes också ha ett ologiskt innehåll. Det är den otillräknelige som ska vara strafffri. Ändå föreslås hämmande åtgärder för just denna kategori.⁹⁰

⁸⁶ Advokatsamfundet: Remissvar Dnr R-2012/0934, s. 1; Domstolsverket: Remissvar Dnr 1114-2012, s.1.

⁸⁷ JO: Remissvar Dnr R 41-2012, s. 10.

⁸⁸ Lunds universitet: Remissvar Dnr LUR 2012/47, s. 10.

⁸⁹ Statens medicinsk-etiska råd: Remissvar Dnr 17/12, s. 4; Lunds universitet: Remissvar Dnr LUR 2012/47, s 13

⁹⁰ Lunds universitet: Remissvar Dnr LUR 2012/47, s. 11-12.

En annan synpunkt som togs upp var att förslaget behåller begreppet allvarlig psykisk störning som blir ett av grundtillstånden för att kunna kallas otillräknelig. Härmed behålls också de svårbedömda gränfallen. Det finns också en risk för att begreppet expanderas till farlighet för att möjliggöra särskilda skyddsåtgärder.⁹¹

⁹¹ Göteborgs universitet: Remissvar Dnr ej angivet, s. 10.

11 Analys

11.1 Allmänt

Det vore inte möjligt att argumentera för utformningen av ett straffrättsligt system, innan man har bestämt sig för vad straffets syfte bör vara. Tankar om hämnd kommer antagligen alltid existera hos det mänskliga släktet när man talar om straff. Men vem tjänar på att straffet inte för med sig något gott, varken för samhället som sådant eller för gärningsmannen i fråga? Målet måste väl ändå vara att vi ska leva i ett tryggt samhälle? Mest rimligt är att låta individualprevention styra straffets verkställighet, så länge rättssäkerhet, proportionalitet och respekt för människans värde sätter straffets ramar.

Föreställ dig Mijailo Mijailovic. Idag blir konsekvensen av rättspsykiatrikernas delade meningar om en allvarlig psykisk störning, att dilemmat står mellan fängelse och rättspsykiatrisk vård. Genomförs utredningens förslag får vi ett annat dilemma, straffbar eller strafffri?

Föreställ dig nu vidare att domstolen godtar det rättspsykiatriska utlåtandet som fastställt allvarlig psykisk störning. Domstolen konstaterar också att han varit i sådan oförmåga att inse gärningens innebörd i den situation han faktiskt befann sig. En svårbedömd utredning har dragit slutsatsen att han inte är samhällsfarlig. Han ska därför gå fri.

Besvara nu en endaste fråga. Är resultatet tillfredsställande efter att ha begått en sådan fruktansvärd handling? Otillräknelig innebär att man inte kan anses ha haft någon skuld. I enlighet med skuldprincipen ska personen därför inte straffas. Enbart detta resonemang stödjer relevansen av att införa ett tillräknelighetskrav. Men på bekostnad av vad?

Ska vi införa krav på tillräknelighet som en förutsättning för straffrättsligt ansvar, är det ytterst viktigt att samhället ändå kan garantera viss trygghet för övriga befolkningen. Skuldprincipen måste enligt min mening ge vika för samhällsskydd i de mest allvarliga fallen. Kan samhället inte tillgodose detta, bedöms relevansen av införandet av tillräknelighetskrav som mindre.

11.2 Gällande lagstiftning

Proportionalitetsprincipen brister

Konsekvensen av vår nuvarande lagstiftning är att proportionaliteten mellan brott och straff brister. Genom systemet med rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning bestäms straffet utifrån gärningsmannens vårdbehov och samhällsfarlighet. Syftet är härigenom att förhindra återfall i brott. Det går inte att uppfylla proportionalitetsprincipen, när straffet bestäms på sådana grunder. Å andra sidan, straffets syfte, att förhindra den enskilda brottslingen att återfalla i brott kräver att vårdbehov och samhällsfarlighet beaktas. Proportionaliteten och individualpreventionen harmoniserar inte. En gärningsman kan bli frisläppt innan han ”sonat” sitt brott eller blir inlåst trots att brottet har ”sonats”. Förstnämnda fall bör lösas genom att gärningspersonen verkställer resterande tid av straffet i fängelse i enlighet med utredningens förslag. För sistnämnda fall är det svårare att finna en lösning som både tillgodoser proportionaliteten och individualpreventionen.

Begreppet allvarlig psykisk störning leder till otillfredsställande resultat

Begreppet allvarlig psykisk störning resulterar i bristande förutsebarhet och likabehandling. Ett typexempel som illustrerar svårigheten med att uppnå enhetliga bedömningar är fallet om Anna Lind, där flera rättspsykiatriker som nämnts, kom fram till skilda resultat angående den psykiska störningens allvarlighetsgrad. Det finns alltså uppenbara risker att det blir slumpen som avgör vilken påföljd en psykisk störd människa får.

Rättspsykiatrikernas undersökningar går ut på att bedöma ifall det föreligger en allvarlig psykisk störning och inte att tillgodose gärningsmannens vårdbehov. Enligt

lagstiftningen var det alltså korrekt att Mijailo Mijailovic dömdes till fängelse. Begreppet allvarlig psykisk störning bör ifrågasättas även ur ett humanitetsperspektiv. I Mijailo Mijailovics situation fanns ett uppenbart vårdbehov. Det har inte bara visat sig efter domen utan tydliga tecken fanns redan vid tidpunkten för när val av påföljd skulle bestämmas. Omfattande hälsoundersökningsmaterial hade gått igenom med tecken på psykisk problematik sedan flera år tillbaks. Att döma en person till fängelse när denne uppenbarligen är i behov av vårdbehandling är inhumant. Att det är allvarlighetsgraden av störningen som avgör vårdbehovet är otillfredsställande också i förhållande till straffets syfte som har redogjorts för enligt ovan.

11.3 Förslaget fördelar

Proportionalitetsprincipen stärks genom ett renodlat straffsystem

Genom att inte som tidigare låta straffet bestämmas av vårdbehov och samhällsfarlighet kan straffet stå i proportion till det begångna brottet.

Skuldprincipen och konformitetsprincipen stärks genom införandet av ett tillräknelighetskrav

Genom att införa en tillräknelighetsbedömning i början av rättsprocessen fångar systemet upp alla de som klassas som otillräkneliga. De utgörs av en snäv grupp som inte kan anses ha skuld, helt i enlighet med skuldprincipen och konformitetsprincipen. Alla som klassas som otillräkneliga blir därmed fria från straffrättsligt ansvar. De otillräkneliga som inte är samhällsfarliga går alltså helt fria.

Vårdbehovet tillfredsställs i större utsträckning

Införandet av en tillräknelighetsbedömning medför inte bara att de otillräkneliga fångas upp. Även de som är tillräkneliga och som har en viss psykisk problematik kommer härigenom att uppmärksammas. Vetskapen om detta möjliggör att det för denna kategori kan verkställas ett fängelsestraff inkluderande vård. Från ett individualpreventivt perspektiv är detta bra. Till skillnad från idag, tillgodoses också likabehandling och humanitet.

11.4 Förslagets nackdelar

Ingen större skillnad – förslaget riskerar leda till en maskerad skuldprincip

Principen måste vara att när man har avtjänat sitt straff så är man fri. I enlighet med skuldprincipen ska man i det fall man förklarats straffri vara fri. Några rättsverkningar i betungande riktning bör därför inte följa.

Införandet av ett tillräknelighetskrav medför i praktiken inget annat än att skuldprincipen får ett symboliskt värde. I strafflagen undantogs de otillräkneliga från straffrättsligt ansvar. Ändå blev denna grupp av lagöverträdare intagna på sinnessjukhus för olika former av behandling. Förminskat tillräkneliga som visserligen skulle straffas, men lindrigt dömdes till förvaring på obestämd tid. Vad blev då egentligen skillnaden när man avskaffade ett tillräknelighetskrav? Jo, samhällsreaktionen i form av behandling skulle ses som ett straff. Till skillnad från strafflagen, kom nu de tillräkneliga att betraktas som brottslingar. Oavsett om ”reaktionen” benämns straff eller inte så blev följderna av ett begånget brott ingen skillnad för den tillräknelige. Han fick samma behandling ändå.

Utredningens förslag att införa samhällsskyddsåtgärder för de otillräkneliga som bedöms vara farliga medför att skuldprincipen inte uppfylls för denna grupp. De blir ju ändå inlåsta, även om vi inte får kalla det ”straff”. Vi riskerar få en samhällsdebatt där vi diskuterar frågan: Är det korrekt att en straffri person ska kunna hållas inlåst på obestämd tid? Istället för att få en maskerad skuldprincip enligt utredningens förslag, föredrar jag hellre behålla systemet som vi har idag och kalla en sådan inlåstning för straff.

Att införa ett tillräknelighetskrav leder oss tillbaka till ovanstående fråga. Är resultatet tillfredsställande om samhället låter en otillräknelig ofarlig lagöverträdare som har begått ex. ett mord, gå fri? Här smyger sig vedergällningstanken in. Trots att gärningspersonen inte kan anses ha haft skuld så måste väl ändå samhället någonstans markera att en sådan handling inte är acceptabel? Genom att behålla nuvarande system där en otillräknelig person döms till straff görs åtminstone en sådan markering. Handlingen som sådan förkastas.

Ett frikännande får olika innehåll

Liksom många remissinstanser har kritiserat kan inte förbises att ett frikännande får två skilda innehåll beroende på om du bedöms tillräknelig eller otillräknelig. Att repressalier knyts enbart till en frikännande dom för en otillräknelig person är ur ett likabehandlingsperspektiv högst anmärkningsvärt.

Begreppet allvarlig psykisk störning behålls

Genom att avskaffa rättspsykiatrisk vård som en påföljd, försvinner dilemmat rättspsykiatrisk vård eller fängelse. Istället dyker ett nytt dilemma upp, straff eller straffri. Genom att begreppet allvarlig psykisk störning utgör ett av de fyra grundtillstånden, riskerar vi få fortsatta icke enhetliga ställningstaganden bland rättspsykiatriker. Beroende på vilket rättspsykiatriskt utlåtande domstolen väljer att ta fasta på, blir det slumpmässigt för den tilltalade om han ska gå straffri eller inte.

Ökad belastning på domstolarna och inom psykiatrin

Bedömningarna av om en individ lider av något av de fyra grundtillstånden och effekterna av ett sådant tillstånd, är avgörande om straff eller straffrihet blir följden. Tillräknelighetsbedömningarna som kommer att utföras av psykiatrin kommer att föranleda en ökad arbetsbelastning. Även domstolarna kommer att få avsätta tid för att hantera tillräknelighetsbedömningarna. Det går inte att hitta pragmatiska lösningar för dessa bedömningar då tillräknelighetsbesluten måste vara rättssäkra. Risken finns att bedömningarna blir osäkra och tidskritiska.

Fördomarna stärks och risk för diskriminering

Den allmänna debatten i dagens samhälle handlar om att vi ska lyfta fram och börja prata om psykisk ohälsa. Hos delar av allmänheten finns en myt om att de grävsta brotten är kopplade till psykisk ohälsa. Inte minst skapar vi sådana föreställningar mot bakgrund av medias reportage om vansinnesdåd. Likaså påverkas vi av filmernas värld där mördaren många gånger gestaltas som en galen och psykiskt avvikande karaktär. Med en övertygelse om att psykisk sjukdom har samband med de allvarligaste våldsbrotten tror vi oss kunna förebygga brott. Genom att föreslå en åtgärd, där

samhället ska låsa in de farliga allvarligt psykiskt störda brottslingarna riskeras, liksom flera av remissinstanserna har pekat på, att dessa fördomar stärks.

Idag döms en otillräknelig farlig person till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. Till skillnad från förslaget om särskilda samhällsskyddsåtgärder har individen bedömts straffrättsligt ansvarig för sin gärning och påföljden är ett straff. För den otillräknelige farliga gärningspersonen blir det ingen större skillnad. Problemet ligger inte i samhällsskyddet som sådant.

Förslaget om samhällsskyddsåtgärder för otillräkneligt farliga personer ger upphov till två stora bekymmer. För det första har individen fått en frikännande dom. Hur rimligt är det då att låsa in personen på obestämd tid? Det ska enligt förslaget inte ses som ett straff, men i själva verket blir det ju ett hårdare straff. Andra bekymret är att det inte också omfattar de tillräkneliga farliga personerna som har avtjänat sitt fängelsestraff, men inte har begått brottet under något av de fyra beskrivna grundtillstånden ovan – allvarlig psykisk störning, tillfällig sinnesförvirring, svår utvecklingsstörning eller ett allvarligt demenstillstånd. Låt oss anta att kriminalvården har skrivit ett antal rapporter om en sådan tillräknelig gärningsman. Rapporterna innehåller konkreta uppgifter om att individen utgör en påtaglig risk för en särskilt utpekad person. I ett sådant fall kan samhället inte vidta skyddsåtgärder. Hade individen däremot bedömts otillräknelig eller tillräknelig och avtjänat sitt fängelsestraff och begått brottet under något av dessa fyra tillstånd, så hade man kunnat låsa in denne på obestämd tid. Att låta samhällsskyddet styras av otillräknelighetskriteriet är uppenbart diskriminerande. Utredningens förslag om att skyddsåtgärderna enbart ska omfatta denna grupp av lagöverträdare ger oss inte mer än en maskerad brottsbekämpning som står i strid med vetenskapen.

11.5 Slutsats

Sammantaget anser jag att det finns relevans i förslaget. Förslaget leder till ett mer renodlat straffsystem vilket innebär att proportionalitetsprincipen stärks. Genom införandet av ett tillräknelighetsrekvisit går de otillräkneliga fria från ansvar i linje med skuldprincipen och konformitetsprincipen. Det är också positivt att rättspsykiatrisk vård avskaffas och att det ges möjligheter att fånga upp vårdbehov i samband med tillräknelighetsprövningen.

De straffrättsliga principerna blir med förslaget endast i begränsad omfattning bättre än i gällande lagstiftning. Konsekvensen blir att vissa problem löses på bekostnad av att andra dyker upp. Jag finner det svårt förlikas med tanken om att låta en otillräknelig ofarlig lagöverträdare som har tagit livet av en annan människa gå fri, utan något som helst ansvar. Utredningens förslag riskerar medföra ett införande av en maskerad skuldprincip, såtillvida att en frikännande dom för farliga lagöverträdare innebär inlåsning på obestämd tid. Riskerna blir också att vi inför en uppenbar diskriminering genom olikbehandling och förstärker fördomar om psykisk sjukdom, vilken leder samhället i en felaktig riktning. Att övergå från nuvarande system till ett annat icke tillfredsställande system motiverar inte att nödvändiga lagändringar görs med förslaget som utgångspunkt. En reform anses fortfarande nödvändig. Inte minst med anledning av en bristande proportionalitetsprincip och ett vårdbehov som inte kan tillgodoses i nuvarande system. Med utgångspunkt från den insikt som fåtts genom förslaget finns goda förutsättningar att genom ett fortsatt utredningsarbete hitta en bättre fungerande lösning.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentligt tryck

Utredningsbetänkanden

SOU 2012:17 Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd

Propositioner

Prop. 1962:10 Förslag till brottsbalk

Prop. 1990/91:58 Om psykiatrisk tvångsvård, m.m.

Prop. 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare

Svenska bibelsällskapet: *Bibeln*. Gamla testamentet, 1917 – års översättning, 9.uppl., Verbum, Stockholm 1982

Litteratur

Asp, Petter & Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils: *Kriminalrättens grunder*, 2. uppl., Iustus, Uppsala, 2013.

Borgeke, Martin & Heidenborg, Mari; *Att bestämma påföljd för brott*, 3.uppl., Wolters Kluwer, Stockholm, 2016.

Jareborg, Nils & Zila, Josef: *Straffrättens påföljdslära*, 4. uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2014.

Lejonhufvud, Madeleine & Wennberg, Suzanne & Ågren, Jack: *Straffansvar*, 9. uppl., Wolters Kluwer, Stockholm, 2015.

Lidberg, Lars & Wiklund, Nils: *Svensk rättspsykiatri*, 2 uppl., Lars Lidberg & Nils Wiklund (red.), Studentlitteratur, Lund, 2004.

Munthe, Christian: Tillräknelighet, etiken och det goda samhället. I: *Tillräknelighet*, 1 uppl., Susanna Radovic & Henrik Anckarsäter (red.), Studentlitteratur, Lund 2009.

Strand, Susanne & Holmberg, Gunnar & Söderberg, Erik: *Den rättspsykiatriska vården*, 1.uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009.

Qvarsell, Roger: *Utan vett och vilja: om synen på brottslighet och sinnessjukdom*, Carlsson, Stockholm, 1993.

Elektroniska källor

Bagge, Karlén & Wallinius, *psykisk ohälsa och våldsbrott- inget komplicerat samband*, Läkartidningen Debatt, 2015-05-07. <www.lakartidningen.se>, besökt 2019-05-20.

Remissvar

Advokatsamfundet: Remissvar Dnr R-2012/0934

Domstolsverket: Remissvar Dnr 1114-2012

Göteborgs universitet: Remissvar Dnr ej angivet

JO: Remissvar Dnr R 41-2012

Lunds universitet: Remissvar Dnr LUR 2012/47

Statens medicinsk-etiska råd: Remissvar Dnr 17/12

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 2004 s. 702